De Vos, de Lepelaar en de Fabeltjeskrant

Ernst P. R. Poorter

In NRC-Handelsblad - Wetenschap en Onderwijs van 27 november 1997 - troffen wij onder het kopje 'Vos jaagt Lepelaar in diaspora en naar broedparenrecord' een artikel van Frans van der Helm aan. Zijn betoog komt erop neer dat de lepelaarpopulatie in Nederland is gegroeid dankzij de Vos. Het eerste deel van zijn stuk betreft mededelingen over verspreiding en aantallen Lepelaars in 1997, afkomstig uit de nieuwsbrief van november van de Vereniging Natuurmonumenten. In het tweede deel verklaart hij de sterk toegenomen aantallen en verspreiding met predatie door de Vos en de bijdrage die hevelvispassages leveren.
Misvattingen over het functioneren van biologische systemen in de natuur kunnen een gevaar betekenen voor het juiste beleid en de doeltreffendheid van maatregelen om de natuur, waar nodig, te beschermen. Zij leiden van de echt belangrijke zaken af. Daarom ben ik op onderzoek uitgegaan. Frans van der Helm noemde desgevraagd als bronnen voor de informatie die de leidraad voor zijn betoog vormden: *'Vele contacten, met name bij de Vereniging Vogelbescherming Nederland'*.
Dat deed me onmiddellijk weer denken aan een stuk in De Telegraaf van 19 juli 1997.
Op de uitkijkpost bij het Quackjeswater staan twee medewerkers van Vogelbescherming Nederland met een terreinopzichter van Natuurmonumenten tegenover de dagbladschrijver uiteen te zetten hoe het allemaal zo is gekomen met die toename. Eerst waren er zorgen bij Natuurmonumenten, omdat de Lepelaars door de Vossen uit het Naardermeer waren verdreven (1988). Maar het jaar daarop kwamen ze in grote aantallen naar het Quackjeswater, zo vertellen ze.
'Ze hebben die schop onder hun kont van de Vossen kennelijk nodig gehad om wakker te worden, want het aardige is dat ze daardoor veel betere plekken hebben gevonden en een geweldig broedsucces kregen,' zo onderstreept de opzichter van Natuurmonumenten hun betoog.
'Er is een wonder gebeurd,' zo zegt de ene medewerker van Vogelbescherming. *'Ze hebben zich aangepast qua gewoontes. Broedden ze vroeger op de grond, wat ze enorm kwetsbaar maakte, bijna de helft zoekt het nu hogerop.'* De andere medewerker van Vogelbescherming memoreert dat het succesverhaal van de Lepelaar niet op zichzelf staat, want eerder konden door beschermende maatregelen ook de Ooievaar en de Kerkuil uit de gevarenzone worden gehaald. *'In het geval van de Lepelaar hebben wij gehamerd op een zodanige inrichting van gebieden dat er rustige broedplaatsen ontstaan. En je ziet het: Helpen helpt.'*

Ik wil hier proberen een aantal misvattingen over Lepelaars, over hun nestplaatsen en over hun voedsel weg te nemen.

De wetenschap komt vaak verschijnselen tegen die weliswaar gelijk opgaan, maar geen oorzakelijk verband hebben. In het geval van de Vos en

Lepelaars bij meanderend slootje in de Polder Arkemheen bij Nijkerk. Foto: Wim Smeets.

de Lepelaar is er sprake van pure coïncidentie. De Vos heeft zich in de laatste decennia sterk naar het westen van ons land uitgebreid omdat minder op de dieren wordt gejaagd. Ons grootste roofdier is territoriaal en de aantalsuitbreiding ging dan ook gepaard met uitbreiding van het gebied waarin zij voorkomen, ook in minder aantrekkelijke leefgebieden als moerassen. Ook de Lepelaar is sterk in aantal toegenomen en heeft zich over meer broedplaatsen in ons land verspreid, maar komt lang niet zo verspreid voor als de Vos.
Frans van der Helm stelt in zijn hierboven genoemde bijdrage aan NRC-Handelsblad dat de Lepelaars van het Naardermeer (waar zij meer dan een eeuw op de moerasbodem hebben gebroed) daar door traditie waren vastgeroest. Vossen hebben de Lepelaars daar weggejaagd, waardoor zij elders nieuwe kolonies vestigden en, flexibeler dan gedacht, als antwoord op de dreiging door Vossen in bomen en struiken gingen nestelen. Frans van der Helm wil daarmee dus zeggen, dat de Vossen de Lepelaars hebben geprikkeld andere levensmogelijkheden te zoeken, die zij nog niet benutten. Daarom zouden de Lepelaars in aantal zijn toegenomen.
Dit is een pikante redenering en het is natuurlijk leuk die vermaledijde Vos ook eens een keer een pluim in zijn gat te steken. Die Lepelaars van het Naardermeer waren maar stom bezig en de Vos is toen eventjes regelend gaan optreden, zo van: *'Vooruit de boom in met jullie, akelige platsnavelkippen!'*
Frans van der Helm vraagt zich vervolgens retorisch af: *'Misschien moet Nederland haar vossengedoogbeleid internationaal gaan uitdragen?'* Nou, dat is net zo een vreemde opvatting als die van wilde vogels die in een traditie vastgeroest zouden kunnen raken en vervolgens flexibeler dan gedacht in bomen gaan broeden. Hoe verzin je het?

Populatie-ontwikkelingen

Populatiegroei kan voortkomen uit hogere voortplantingsresultaten, uit minder sterfte, maar ook wel uit toevoer van dieren die van elders afkomstig zijn.
In ons land zijn Lepelaars zomergasten. Na het broedseizoen trekken zij naar het zuiden weg, vooral naar West-Afrika. In het voorjaar komen de oudere vogels terug om te broeden. Jonge dieren blijven nog een paar jaar in het zuiden achter. Ongeveer de helft van hun leven brengen de Lepelaars dus buiten ons land door.
In het broedseizoen hebben wij vooral te maken met voortplanting. Er zijn meestal drie of vier eieren per nest. Zonder verstoringen komt slechts een klein gedeelte daarvan niet uit. Sterfte onder nog niet-vliegvlugge jongen is vooral het gevolg van langdurig koud nat weer en van predatie door Vossen, Bruine Ratten en verwilderde Fretten. Die komen vooral af op de lucht van mest en gemorst voedsel. Doorgaans vliegen er gemiddeld twee tot drie jongen per ouderpaar uit. Van sterfte onder de in ons land broedende Lepelaars merken wij maar weinig. Er worden wat dode dieren onder hoogspanningsleidingen gevonden en bij botulisme-uitbraken in moerasgebieden, maar daar blijft het wel zo ongeveer bij.
Uit onderzoek met gemerkte Lepelaars weten wij voorts dat ook de sterfte onder de pas uitgevlogen jongen, in de periode voordat zij naar hun overwinteringsgebieden wegtrekken, klein is: minder dan vijf procent over een periode van zes

De Lepelaar is een soort die is aangewezen op ondiep water dat niet dichtgroeit met Riet en andere moerasplanten.
Foto: Gerard de Hoog.

De lage beginsterfte van jonge Lepelaars heeft stellig te maken met het feit dat ze nog heel lang door hun ouders worden bijgevoerd.
Foto: Wim Smeets.

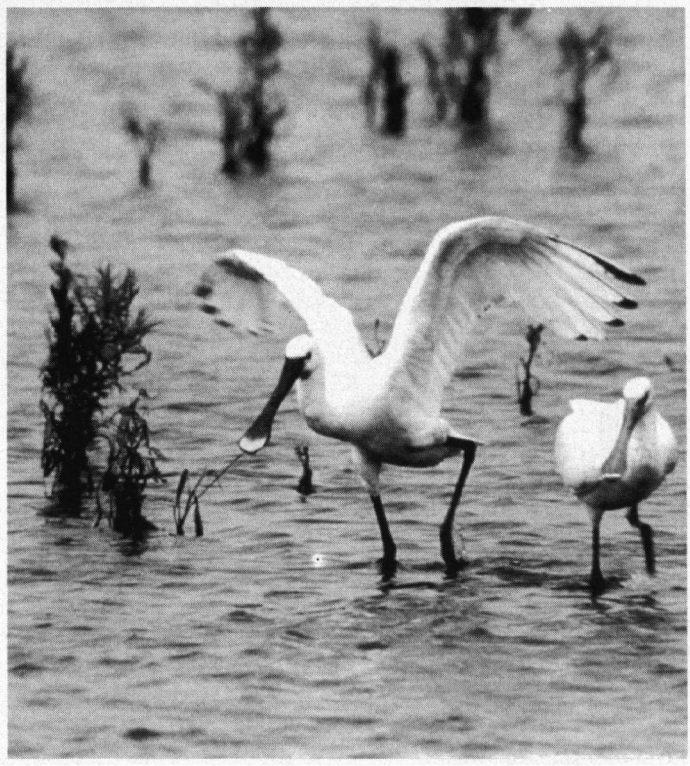

weken. Deze lage beginsterfte heeft stellig te maken met het feit dat jonge Lepelaars nog heel lang door hun ouders worden bijgevoerd.
De belangrijkste sterfte onder Lepelaars vindt in het buitenland plaats, zo blijkt uit het ringonderzoek dat de Stichting Lepelaar Onderzoek Nederland verricht.
De wegtrek gaat over West-Frankrijk en de Golf van Biskaje naar Noord-Spanje tussen San Sebastián en Santander en vandaar helemaal over land naar de zuidkust tussen Cádiz en Faro. Van hieruit trekken de Lepelaars over zee naar Marokko en vandaar verder naar het zuiden tot in Zuid-Mauretanië, Mali en Senegal.
De eerste belangrijke sterfte vindt plaats in gebieden op één of enkele dagen reizen van ons land. Veel jongen haken al af waar hun route de Loire snijdt. Eenmaal weer op gang gekomen vliegen zich er veel te pletter tegen de hoogspanningsleidingen op de zuidoever van deze rivier. Voor een aantal andere jongen ontstaan er problemen ter hoogte van de Pyreneeën en het Cantabrisch Gebergte. Om die hoogten te nemen, moeten ze in de ijlere lucht bergpassen over, waar de wind dagenlang behoorlijk kan tegenzitten. In het overwinteringsgebied kan droogte, waardoor gebrek aan voedsel en aan drinkwater ontstaat, de belangrijkste sterfteoorzaak zijn.
Jonge Lepelaars blijven na hun eerste trek naar het zuiden daar nog een paar jaar achter, voor zij weer terugkeren en gaan broeden. Zestig tot tachtig procent van de uitgevlogen jongen is echter binnen drie jaar gestorven. Daarna is de sterfte veel minder en Lepelaars kunnen dan ook aardig oud worden. In 1997 zagen wij nog een geringde vogel van 23 jaar rondstappen, een vrouwtje, geboren op 12 mei 1974 in de Lepelaarplassen.
Door een samenspel van factoren is de productie aan vliegvlugge jonge Lepelaars de ene zomer wat groter dan de andere en dat geldt ook voor de sterfte tijdens de trek en het verblijf in de overwinteringsgebieden. De populatie kan door deze wisselende krachten wat in grootte schommelen, maar hoeft op lange termijn geen duidelijke trend naar groei of afname te vertonen. Wanneer dat wel het geval is, moet er iets nieuws aan de hand zijn. Een of meer factoren moeten voor korte of langere tijd hun beperkende invloed hebben verloren of omgekeerd juist beperkend zijn geworden. Er broeden wel eens wat Lepelaars die in Nederland zijn geboren, in Spanje en omgekeerd, maar de omvang hiervan blijkt gering te zijn, zoals uit het ringonderzoek blijkt.
Behalve door verschuiving van natuurlijke factoren, kan er een onnatuurlijke ramp optreden, zoals in de jaren zestig toen van de 350 tot 400 broedparen in 1961-1963 het aantal binnen enkele jaren daalde tot ruim 150 broedparen in 1968 en 1969. De oorzaak van de zeer snelle afname was waarschijnlijk het gevolg van vergiftiging van het voedsel van de Lepelaars in het westelijke deel van Waddenzee als gevolg van lozingen van chloorkoolwaterstoffen door een fabriek van landbouwbestrijdingsmiddelen aan de monding

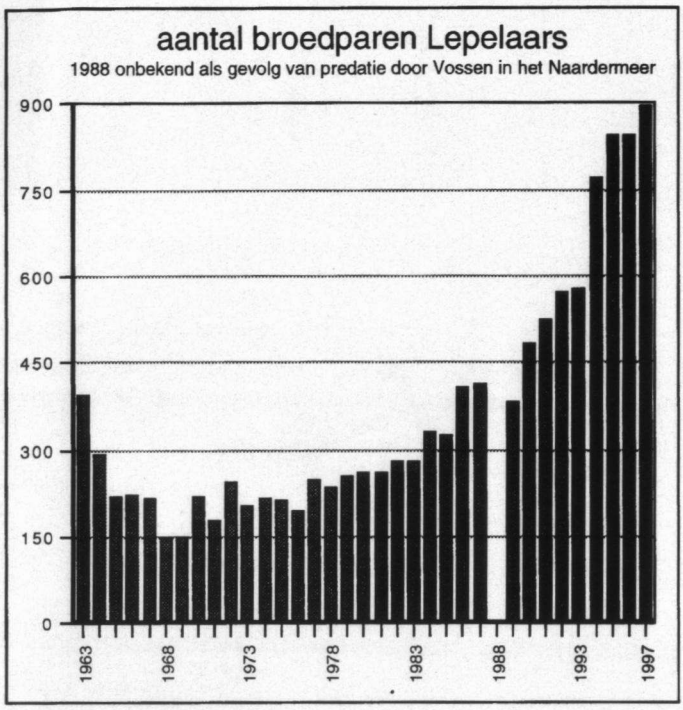

Het verloop van het aantal broedparen van de Lepelaar van 1993 tot en met 1997 in Nederland.

van de Nieuwe Waterweg. In het begin van de jaren zestig werden verscheidene dode Lepelaars in het Waddengebied aangetroffen met veel chloorkoolwaterstoffen in hun weefsels. Op de broedplaatsen nabij de Waddenzee was de afname 73 procent tegenover 16 procent op het Naardermeer. De Lepelaars van het Naardermeer zochten nauwelijks of nooit voedsel in de Waddenzee.

Het is waarschijnlijk zo geweest, dat de jonge Lepelaars die door hun ouders met het gecontamineerde voedsel uit de Waddenzee werden gevoerd op hun eerste trek naar het zuiden bezweken, doordat er bij het gebruik van hun vetreserves veel opgehoopte chloorkoolwaterstoffen in het bloed vrijkwamen. Er mag wel worden aangenomen dat een groot deel van de in het eind van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig geboren dieren zo moet zijn omgekomen, waardoor de populatie sterk afnam. Ook andere vogelsoorten in de Waddenzee werden de dupe van de lozingen van de fabriek, zoals de Grote Stern en de Visdief. De populaties van deze vogelsoorten namen eveneens heel sterk in aantal af.

Na het staken van de lozingen van de bestrijdingsmiddelenfabriek in 1965-1967 moet de overleving van jonge dieren op de trek weer zijn verbeterd. Behalve bij de Lepelaars, was er ook herstel van de populaties Grote Sterns en Visdieven.

Het duurde bij de Lepelaars tot 1984-1986 voor de populatie weer op het oude niveau van 350 tot 400 broedparen was teruggekomen, maar toen was al een spurt ingezet naar 750 tot 900 broedparen in 1995-1997. Deze spurt werd afgeremd door sterke predatie en verstoring van de broedplaats door Vossen in het Zwanenwater (1987 en 1989), in het Naardermeer (1988) en in de Oostvaardersplassen (1991, 1992, 1993, 1996 en 1997). Er vestigden zich nieuwe, snelgroeiende kolonies in het Waddengebied: De Schorren op Texel in 1982, Vlieland in 1983, Schiermonnikoog in 1990, Ameland in 1994 en het Duitse Waddeneiland Memmert in 1995. Twee reeds lang bestaande kolonies in het Waddengebied, die van De Geul op Texel en die van de Boschplaat op Terschelling, breidden zich sterk uit.

Ook in het Deltagebied betrokken de Lepelaars nieuwe broedplaatsen. In het Quackjeswater op Voorne vestigden zich zeven paren in 1989 en het aantal broedparen is er inmiddels gegroeid tot ruim 175 paren. Daarentegen verdwenen als gevolg van verstoring door Vossen in 1988 de Lepelaars uit het Naardermeer en in 1996 uit de Oostvaardersplassen. In het Naardermeer zijn ze nooit meer teruggekeerd en in de Oostvaardersplassen werden herhaalde hervestigingspogingen in 1997 door Vossen verijdeld. Uit herhaalde luchtverkenningen van de Stichting Lepelaar Onderzoek bleek dat de door het Staatsbosbeheer gedane opgave van 112 paren broedende Lepelaars geheel onjuist is en gebaseerd op incidentele luchtverkenningen van het Rijksinstituut voor Zoetwaterbeheer (RIZA) en een onjuiste interpretatie daarvan.

De populatiegroei van de Lepelaars manifesteerde zich niet alleen in Nederland, maar ook in Frankrijk en Spanje. Na onregelmatige broedgevallen van enkele paren in voorgaande decennia

in Frankrijk vestigden zich in 1987 permanent broedende Lepelaars in het Lac de Grand Lieu en in 1992 in La Grande Brière, beide zeer uitgestrekte moerasgebieden bij de monding van de Loire. In 1994 volgde een derde broedplaats nabij Nantes en in 1996 een vierde, in het nieuw gemaakte en beschermde moerasgebied van Orx nabij Bayonne. Het totaalaantal broedparen in Frankrijk bedraagt thans ruim vijftig. Alle Franse broedgebieden liggen op de trekroute van de Nederlandse Lepelaars. In Zuid-Spanje nam het aantal broedparen toe van 500 in 1977-1978, via 600 in 1986 tot 700 paren in 1997 toen er twee nieuwe grote broedplaatsen bijkwamen, één bij Cádiz en de ander bij de Portugese grens.
Er zijn ten minste vijf factoren te noemen waardoor de Nederlandse lepelaarpopulatie de laatste tijd zo sterk kan zijn gegroeid.
- In het buitenland zijn het verbeteringen van de voedselsituatie in de overwinteringsgebieden in Zuid-Mauretanië en Noord-Senegal geweest en

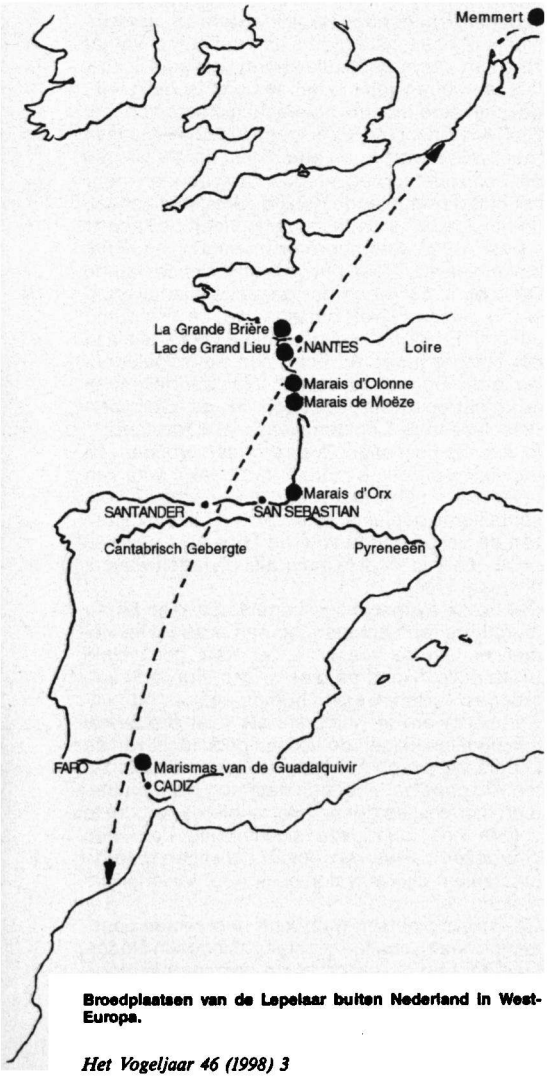

Broedplaatsen van de Lepelaar buiten Nederland in West-Europa.

Ongeveer de helft van hun leven brengen Lepelaars buiten ons land door.
Foto: Wim Smeets.

vermindering van de verstoring door jacht in Marokko, Spanje, Portugal en Frankrijk door het instellen van jachtvrije gebieden. Sinds 1983 zijn door bemoeienissen van de Internationale Jachtraad in Marokko practisch alle gebieden waar Lepelaars op doortrek pleisteren jachtvrij gemaakt, terwijl na het instellen van de Vogelrichtlijnen van de Europese Gemeenschap in 1979 gaandeweg ook de bescherming van diverse pleisterplaatsen in West-Europa op gang kwam.
- In de Senegalrivier is in 1985 een dam gelegd om het water vast te houden, waardoor er in de Senegaldelta 's winters geregeld veel meer gebieden onder water komen te staan dan anders het geval was. Dat is voor de duizenden daar overwinterende Lepelaars erg gunstig. Niet alleen de Nederlandse populatie, maar ook die van Spanje zal van de verbeteringen in Noord-West-Afrika hebben geprofiteerd, al hadden zij op hun broedplaats in de bekende Marismas van de Guadalquivir geregeld problemen met langdurige droogte.
- In Nederland is het water van de Waddenzee gedurende de jaren zeventig en tachtig veel voedselrijker geworden, waardoor er daar meer vissen en Garnalen voor de Lepelaars beschikbaar zijn gekomen.
- Gedeeltelijke drooglegging van gebieden in Flevoland, in het Lauwersmeer en in het Deltagebied deden uitgestrekte nieuwe voedselgebieden ontstaan.
- Door verlaging van polderpeilen in verband met productieverhoging en het uitrijden van mest met zwaar materieel, zijn er de laatste tijd in het voorjaar in veel meer polders gunstige slootpeilen voor voedselzoekende Lepelaars ontstaan.
De jaarproductie bij Lepelaars is gemiddeld 2,5 jongen per ouderpaar (dit kan van jaar tot jaar en

In de kleinschalige Lepelaarplassen bij Almere, waar het wemelt van de Vossen, broeden Lepelaars op een eiland.
Foto: Wim Smeets.

van plaats tot plaats wat verschillen, maar varieert doorgaans tussen gemiddeld twee en drie uitgevlogen jongen per nest). Wanneer een paar Lepelaars vier jaar succesvol broedt heeft het gemiddeld tien jongen grootgebracht. Bij een sterfte onder de uitgevlogen jongen van tachtig procent vóór het vierde levensjaar hebben zij van de vier succesvolle broedseizoenen dus twee geslachtsrijpe kinderen overgehouden, dat wil zeggen één nieuw broedpaar geproduceerd. Bij een sterfte van zestig procent vóór het vierde levensjaar, moet een paar Lepelaars drie jaar succesvol broeden om een nieuw broedpaar te produceren. Omdat Lepelaars in aanleg veel hogere leeftijden kunnen bereiken, kan minder sterfte tot een sterke groei van de populatie leiden, met overgrootvaders en overgrootmoeders die nog kinderen kunnen krijgen. Wanneer er meer dieren komen zullen zij nieuwe voedselgebieden moeten zoeken, want wanneer de voedseldichtheden in het voorjaar het laagst zijn, zijn de voedselgebieden onder de dieren verdeeld. Hierdoor verspreiden de Lepelaars zich. Hoewel er in de laatste decennia wel voedselgebieden verloren zijn gegaan, zijn er ook vele nieuwe bijgekomen.

Nestplaatskeuze

Lepelaars broeden meestal in kolonies, maar ook wel helemaal apart. Bij het kiezen van hun nestplaats is niet alleen de veiligheid tegen roofdieren en tegen overstroming van belang, maar ook het microklimaat. De nestplaatsen van Lepelaars kunnen daarom heel erg verschillend zijn. Zij kunnen in het natte rietmoeras nesten bouwen, gewoon op droge grond, in struiken, in bomen en ook wel op rotsen.

In het Naardermeer broedden de Lepelaars vroeger in rietvelden en op verlande moerasplekken, tot de Vossen ze dat in 1988 onmogelijk maakten. Het Naardermeer is een kleinschalig moerasgebied. Oude kaden van de mislukte inpolderingen, nu een eeuw geleden, vormen droge plekken, waar Vossen zich lekker kunnen drogen en er zelfs een hol kunnen graven. Deze droge plekken liggen op zwem- of ploeterafstand van alle mogelijke plaatsen waar Lepelaars kunnen broeden. Dat geldt ook voor het Zwanenwater en andere moerasgebieden in het land.

De Oostvaarderplassen vormden tot 1987 een groot uitgestrekt moerasgebied. In dat jaar werd dwars door het moerasgebied een dam aangelegd om een groot deel jarenlang droog te leggen. Rijkswaterstaat, de beherende instantie van toen, vond op aanwijzing van stagiaires dat dit voor het beheer noodzakelijk was, maar zowel insiders als buitenstaanders zagen het met verbazing aan. De ingreep, die enorm veel geld kostte, leidde er enerzijds toe dat een grootschalig, fijngeschakeerd moeras helemaal dichtgroeide met Riet, waardoor er zelfs geen Grauwe Ganzen meer willen grazen en anderzijds dat de Vossen een ontsluitingsweg kregen aangeboden naar het niet-drooggelegde gebied. Staatsbosbeheer, de huidige beherende instantie, heeft de kade in februari 1998 weer doorbroken, en wel vanuit het motief van spontane ontwikkeling van de natuur. De kade is echter verder geheel als langwerpig droog gebied blijven bestaan, wat de Vos prima uitkomt! Er is nu dezelfde situatie ontstaan als in het Naardermeer, nu bijna een eeuw geleden. De in het Soortbeschermingsplan aangekondigde maatregel om de kade in de Oostvaardersplassen te slechten werd niet uitgevoerd!

In het kleinschalige Zwanenwater broeden de Lepelaars op een eiland, aan de oever waarvan helemaal rondom het meer een elektrisch vossenraster is geplaatst. Samen met het bestrijden van de Vos werkt dit voor de Lepelaars bevredigend, maar je moet je maar niet afvragen wat dat allemaal kost.

Ook in de kleinschalige Lepelaarplassen bij Almere broeden Lepelaars op een eiland. Het wemelt er van de Vossen en er staat geen elektrisch raster. Rond de plas waarin dit eiland ligt, broeden Aalscholvers in bomen en door hun uitwerpselen en de gemorste vis ruikt het overal hetzelfde en krijgen de Vossen geen lucht van de Lepelaars, die op het eilandje open en bloot zitten. De Lepelaars hebben daar nog nooit problemen met Vossen gehad. Het is interessant om te volgen hoe lang deze afscherming door een geurdeken zal werken. Totdat de wilgen rond de plas zullen zijn afgestorven en de Aalscholvers moeten verhuizen?

Op enkele plaatsen waar zich heel recent Lepelaars in kleinschalige moerasgebieden in Nederland hebben gevestigd, is de Vos nog niet doorgedrongen. Voor sommige is dit slechts een kwestie van tijd, voor andere zal het voor Vossen

moeilijk zijn om er door te dringen als gevolg van de barrière van de cultuursteppe er omheen, zoals bij een geheel nieuwe broedplaats in het westelijke IJsselmeergebied.
Op een bijeenkomst van Vogelbescherming Nederland met de noordelijke provincies te Lauwersoog in maart 1998 kon worden gehoord dat bodembroeder Lepelaar de boom in moest. Door de aanwezigheid van Vossen zouden vestigingen op het vaste land van Friesland, Groningen en Overijssel anders niet goed mogelijk zijn (De Leeuwarder Courant van 21 maart 1998).

Waarom willen die Lepelaars dat nou niet zo erg, de boom in?
Bij nauwkeurige waarnemingen op de broedplaatsen van het Naardermeer en de Oostvaardersplassen is gebleken dat de Lepelaars op de grond broeden, omdat ze daarbij luw zitten en omdat de jongen van dicht bij elkaar gelegen nesten 's nachts gemakkelijk bij elkaar in het nest kunnen kruipen om warm te blijven. De Lepelaars van de broedplaatsen in het binnenland leven in een dag-nachtritme. Wanneer de jongen bijna twee weken oud zijn en de voedselbehoefte sterk toeneemt, willen hun ouders 's nachts liefst allebei gaan voedsel zoeken. Het is dan de beste gelegenheid om te vissen. Bij boomnesten is het voor de jongen niet goed, of helemaal niet mogelijk om 's nachts bij elkaar te kruipen. Boomnesten hebben verder het nadeel dat ze bij nattigheid en wind heel koud zijn. Wanneer je als oudervogel je jongen kunt afdekken is dat geen probleem, maar wanneer je 's nachts weg wilt om te gaan vissen, is dat voor je jongen bezwaarlijk.
De behoefte om luw en daarom dicht bij de grond te broeden, is strijdig met de angst voor grondpredatoren, met name voor de Vos. Vooral wanneer er op de broedplaats jongen zijn en er door de mest een sterke geurhaard ontstaat lopen de Lepelaars gevaar. Dit zal ook één van de redenen zijn dat Lepelaars die later in het seizoen met broeden beginnen, de broedplaatsen mijden van de eerder begonnen dieren. Het gevolg is dat groepen broedende Lepelaars in een geschikt broedgebied tot op honderden meters van elkaar gaan nestelen. Betrouwbare tellingen van het aantal nesten kan daarom ook alleen maar met herhaalde luchtverkenningen geschieden.
In Nederland wordt soms in bomen gebroed, maar het gaat dan altijd om maar één of enkele nesten en deze nederzettingen hebben nooit lang stand kunnen houden. In struiken broeden komt veel meer voor. Vanouds broeden er Lepelaars in vlierstruiken in De Muy op Texel. In de jaren voor het Zwanenwater naar de Vereniging Natuurmonumenten overging broedden er daar ook wel Lepelaars in struikvormige wilgen. Soms broeden er Lepelaars in Duindoorns en in Meidoorns. In het Quackjeswater broeden veel Lepelaars in gemengd struweel. In alle gevallen gaat het om broedplaatsen in duinmeren. Door de luchtwervelingen in de duinen neemt de windkracht daar af, waardoor Lepelaars er gemakkelijker boven de grond kunnen broeden dan in de vlakke gebieden in het binnenland.

In 1997 werd in de Oostvaardersplassen een dam aangelegd waardoor een groot deel droogviel en onder meer een ontsluitingsweg ontstond voor Vossen naar het niet-drooggelegde gebied. Foto: Hans Schouten GDT.

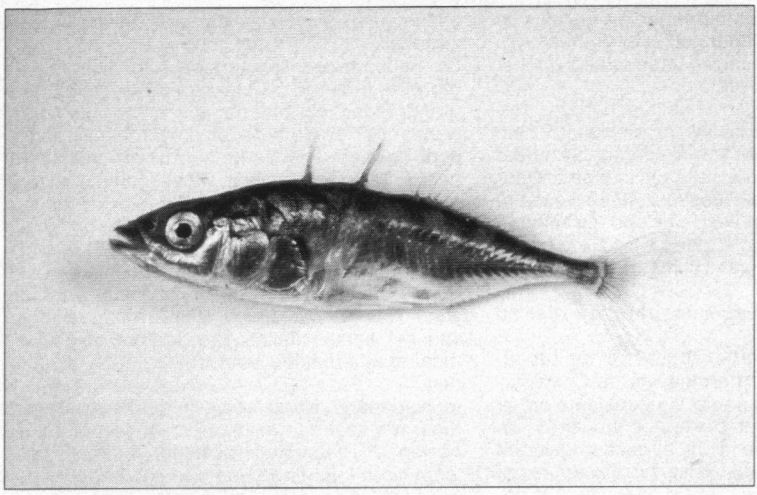

De Driedoornige Stekelbaars is een veelvormige soort van verscheidene leefmilieus. Foto naar dia van de Organisatie ter Verbetering van de Binnenvisserij, Nieuwegein.

Als gevolg van de luchtwervelingen in de duinen worden geregeld takjes afgebroken waardoor de kruinen van de struiken zich verdichten. Daardoor ontstaan voor nestelende Lepelaars goede platforms. Voor de jonge nog niet vliegvlugge Lepelaars is het in de meeste gevallen weliswaar niet mogelijk 's nachts bij elkaar in het nest te kruipen om warm te blijven, maar dicht bij zee zijn de nachten in het voorjaar veel minder koud dan in het binnenland en ook de oudervogels zijn doorgaans 's nachts niet allebei weg, omdat ze dicht bij de Waddenzee of de getijdewateren in het Deltagebied veel meer een getijritme hebben dan een dag- en nachtritme en elkaar gedurende één laagwaterperiode gemakkelijk kunnen aflossen bij het voedselzoeken en het verzorgen van de jongen.

Voedselproblematiek

Over het voedsel van Lepelaars is er lang veel misverstand geweest. Vroeger dachten vogelboekenschrijvers dat Lepelaars kleine diertjes uit het water zeefden, zoals Slobeenden en Flamingo's dat doen, maar jagers, vissers en andere buitenlui wisten natuurlijk al lang dat Lepelaars vissen en garnaalachtigen eten. Misverstanden over het voedsel van Lepelaars heersen er nog steeds bij de Vereniging Vogelbescherming. Met grote ijver worden door deze vereniging stekelbaarspassages gepropageerd. Dat zijn ingewikkelde hevelinstallaties bij polderdijken om Driedoornige Stekelbaarsjes binnen te laten die de winter in zee of in boezemwater hebben doorgebracht. De gedachte hierachter is dat de stekelbaarzenstand in de polders veel te laag is omdat de dijken de dieren verhinderen binnen te komen. Zo zouden er voedseltekorten voor de Lepelaars ontstaan, maar dat is nooit aangetoond. Wij hebben eeuwenlang in ons land dijken gebouwd en polders gemaakt. De Driedoornige Stekelbaars is een veelvormige soort van verscheidene leefmilieus. Er zijn typen Driedoorns die van origine seizoenstrek vertonen tussen zoet en zout water en typen die gewoon in zoet of brak water overwinteren, mits er maar voldoende diepere plaatsen zijn, zoals in tochtsloten. Bij de inpolderingen die door de eeuwen heen hebben plaatsgevonden, hebben in ons land de driedoorntypen van het binnenwater de overhand gekregen. Voor een deel hebben deze het vermogen behouden om ook in zee te overwinteren, wat ze goed te pas komt wanneer zij toevallig worden uitgemalen. Wanneer deze dieren er niet in slagen om in het voorjaar weer geschikt zoet water binnen te komen om zich voort te planten, blijven ze in leven en groeien ze door tot grotere lengte. Dat doen Driedoorns die zich voortplanten niet, want die sterven daarna door uitputting. De meeste Driedoorns in polders zijn daarom niet ouder dan één jaar en dan ook niet groter dan een centimeter of vier.

Van al de inpolderingen in ons land heeft ook een andere soort stekelbaars geprofiteerd. Dat is de Tiendoornige Stekelbaars, waarvan ook trekkende vormen voorkomen. In de meeste sloten is de Tiendoorn - die beter in staat is om lage zuurstofwaarden te overleven - veel talrijker dan de Driedoorn, maar er zijn ook sloten en ondiepe waterpartijen waar het belangrijkste voedsel van Lepelaars uit weer heel andere vissoorten of uit steurgarnalen (meestal Brakwater Steurkrabben) bestaat.

Natuurlijk zijn er sloten en poldergedeelten waar maar weinig stekelbaarzen of andere geschikte voedselorganismen voor Lepelaars voorkomen, maar dat komt door een slechte waterkwaliteit, door een veenbodem of door andere negatieve factoren.

Het zou interessant zijn om te weten hoe het lang geleden, vóór de inpolderingen, met de Lepelaars in ons land was gesteld. Daar kun je eigenlijk alleen maar over fantaseren. Het staat in ieder geval wel vast dat zij zich uitstekend aan allerlei veranderingen in de waterlandschappen van ons land hebben aangepast. Dat geldt ook voor elders in de trekbaan, langs grote delen van de kusten van West-Europa en Noord-West-Afrika. Tijdens de trek, vooral in het voorjaar, maken Lepelaars dankbaar gebruik van allerlei door mensen gemaakte watermilieus, zoals on-

derwater gelopen landbouwgebieden en zoutpannen in Marokko en Zuid-Spanje, oude visvijvers in Zuid-West-Frankrijk en jachtvijvers in Noord-West-Frankrijk. In sommige gebieden tussen Noord-Marokko en Midden-Frankrijk bestaat het voedsel in belangrijke mate uit vanuit Amerika geïntroduceerde vissoorten, zoals de Gewone Tandkarper *(Fundulus heteroclitus)*, de Texas Tandkarper *(Gambusia affinis)* en de Zonnebaars *(Lepomis gibbosus)*. In de Marismas van de Guadalquivir eten Lepelaars ook Amerikaanse Rivierkreeften.
De Lepelaar is een soort die is aangewezen op ondiep water dat niet dichtgroeit met riet en andere moerasplanten. Dergelijk ondiep water komt in een enorme oppervlakte in ons land voor in de Waddenzee en in de vorm van sloten. Slootschouw en begrazing door vee houden in sloten het juiste milieu in stand. De ene sloot is als voedselzoekplaats beter geschikt dan de andere, maar er is in ons land nog nooit iets gebleken van voedseltekorten bij broedende Lepelaars.
Lepelaars zijn krachtige vliegers, die in weer en wind zonder problemen per etmaal enkele malen op en neer naar voedselgebieden gaan die tot op afstanden van vijftig kilometer van de broedplaats liggen. Bij langdurige regenperioden kunnen sloten tijdelijk te diep worden, waardoor het voedselverzamelen moeilijk wordt. Wanneer veel regenval gepaard gaat met koude, kunnen er wel problemen voor de jongen ontstaan, want dan krijgen ze te weinig voedselaanvoer terwijl ze door nattigheid koud worden. Het weer is een natuurlijk gegeven, waar je nou eenmaal niets aan kunt veranderen. Waar je wel eens iets aan kan doen, is visbestandsbeheer in wateren waarin veel Snoekbaarzen voorkomen. Snoekbaarzen behoren in ons land en wijde omgeving van nature niet thuis, maar zijn door visserijmensen geïntroduceerd. Het zijn roofvissen die aan troebel water de voorkeur geven en in afgesloten ondiepe wateren als de Oostvaardersplassen daarom grote voedselconcurrenten van Lepelaars zijn, die juist ook aan ondiep troebel water de voorkeur geven om voedsel te zoeken.

Troebel water

Vanuit de zienswijze dat vogels altijd worden bedreigd, lijken vogelbeschermers zich nogal eens te laten verleiden tot overhaaste conclusies. Of zijn het vooral de vogelbeschermers uit Zeist die zich daaraan schuldig maken en anderen graag iets willen laten geloven?
Wanneer Lepelaars grote afstanden afleggen om aan voedsel voor hun jongen te komen, dan mag dit misschien wel verbazen, maar moet dit dan tot de conclusie leiden dat het te veel aan energie kost en dat de voedselsituatie dus niet deugt? Het klinkt misschien wel plausibel, maar is het ook waar?
Wanneer vissers op de Waddenzee meer Garnalen willen vangen (omdat de garnalenstand sterk is toegenomen als gevolg van verrijking van het water met bepaalde mineralen), moet dat dan verboden worden omdat Lepelaars ook Garnalen eten? Er lijkt altijd een bedreiging te moeten worden aangewezen. De garnalenvisser wordt

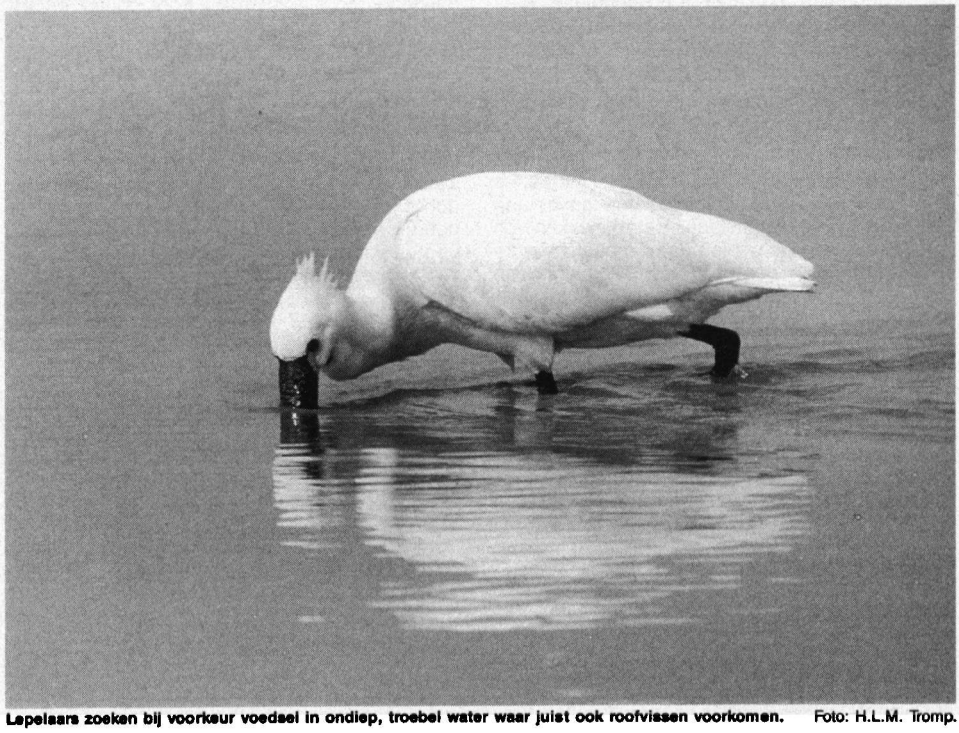

Lepelaars zoeken bij voorkeur voedsel in ondiep, troebel water waar juist ook roofvissen voorkomen. Foto: H.L.M. Tromp.

dan gemakkelijk even als boosdoener aangemerkt, maar is dat wel terecht?
Gaat het aanleggen van hevelpassages voor Driedoornige Stekelbaarzen samen met groei van de lepelaarpopulatie, dan laten zij die van die dingen hebben gepropageerd, zich meteen verleiden tot wensdenken en vraagt men zich echt niet af of het misschien toch helemaal niets met elkaar heeft te maken.
Sommige vogelbeschermers zijn graag gelegenheidsdenkers. De Vos wordt gauw even met veel uitbundigheid als grote vriend binnengehaald om de jagers wat te pesten, zo zien wij bij Frans van der Helm.
In 1989-1990 zamelde Vogelbescherming Nederland bij het vogelminnend publiek in Nederland bijna f 300.000 in om de Lepelaars te helpen. De helft van dat geld ging naar de Franse zusterorganisatie Ligue pour la Protection des Oiseaux (LPO), om in het Vendéese reservaat Marais de Moëze twintig hectare voedselgebied voor de langstrekkende Lepelaars te maken. Er zijn wel meer Lepelaars in het reservaat verschenen, maar de Lepelaars zoeken er nauwelijks voedsel en komen er in grote aantallen alleen maar om te rusten, zo zeggen lokale vogelwaarnemers. Afgezien van wat rondscharrelende jonge vogels, die altijd wat hongerig schijnen rond te neuzen, wordt door de Lepelaars vrijwel uitsluitend buiten het reservaat voedsel gezocht. Dat gebeurt 's nachts wanneer het goed vissen is in allerlei sloten en poelen in het uitgestrekte poldergebied van het omgevende Marais de Brouage. Dat er meer Lepelaars binnen de grenzen van het reservaat komen, kan worden verklaard uit de toegenomen aantallen in de populatie, want ook in het Vendéese reservaat Marais d'Olonne en elders in de trekbaan in Frankrijk, op plaatsen waar helemaal geen verbeteringen in de voedselsituatie zijn gerealiseerd, zijn de aantallen sterk toegenomen. De toegenomen aantallen Lepelaars in het reservaat van Moëze kunnen mede worden verklaard uit de aanleg van een keten van observatiehutten, waardoor de tellers de vogels veel minder verstoorden en er een dagrustgebied kon ontstaan. Het mislukken van het nieuwe voedselgebied komt omdat men totaal geen idee had van de voedselbiologie van Lepelaars. Vogelbescherming Nederland etaleert graag de grote successen van haar bemoeienissen met het Marais de Moëze, maar het lijkt allemaal wel heel erg op het zo bekende verhaal van de Nieuwe kleren van de Keizer.
Er zijn meer van die verhaaltjes die helemaal niets om het lijf hebben!
In september 1995, op het Tiende Internationale Watervogelsymposium in het Portugese Aveiro, vertelde de vertegenwoordiger van Vogelbescherming Nederland onder de titel: *'The fall and rise of Dutch Spoonbills: lessons in protection and management'*, dat zijn organisatie kort na het practisch ineenstorten van de lepelaarpopulatie in de jaren zestig het initiatief had genomen voor een lange-termijnstudie naar de trek en de populatiedynamica. Als onderzoeker sinds het midden van de jaren zestig heb ik daar echter nooit iets van vernomen. Navraag bij de directeur van Vogelbescherming Nederland uit de periode 1972-1984 en bij een met de geschiedenis van Vogelbescherming Nederland goed bekend zijnde emeritus hoogleraar gespecialiseerd in de ornithologie, leverde als reacties op: *'Helemaal niets van bekend!'* en *'Ongehoord!'*.

Wie nog eens beziet wat Vogelbescherming Nederland de laatste jaren allemaal heeft aangekondigd aan maatregelen om de lepelaarstand te bevorderen en constateert dat er niets van is terechtgekomen, wrijft zich de ogen uit. De toename van de lepelaarstand heeft gewoon niets te maken met wat voor recente bemoeienissen van Vogelbescherming Nederland dan ook.
Ook het met veel tamtam geëtaleerde Soortbeschermingsplan Lepelaar met een niet functionerende stuurgroep die door Vogelbescherming Nederland zou worden gecoördineerd, heeft alleen maar mooie woorden opgeleverd. Op 27 maart 1998 konden wij in aflevering 8 van een Puur Natuur film voor Nederland 2 beluisteren dat er met het in 1994 ingestelde soortbeschermingsplan grote resultaten waren geboekt. Hier werden de filmer en daarmee ook het kijkend publiek gewoon wat op de mouw gespeld. Fabeltjes horen alleen maar thuis in de Fabeltjeskrant. Het lijkt erop dat de Lepelaar belangrijker is voor de Vereniging Vogelbescherming dan omgekeerd!

Samenvattend kunnen wij concluderen, dat voor zover de populatie Lepelaars in ons land wordt bedreigd, dit het gevolg is van een te grote predatiedruk door Vossen en door onjuist beheer van een grootschalig moerasgebied als de Oostvaardersplassen.
Vossen schieten is geen duurzame beheersmaatregel en heeft nog vervelende kanten ook, maar het is wel mogelijk de Oostvaardersplassen weer voor broedende Lepelaars geschikt te maken door de grootschaligheid te herstellen, waardoor Vossen er minder goed in kunnen doordringen. Beheersmaatregelen waarover niet goed is nagedacht, zoals stekelbaarspassages bij polderdijken en het zo maar wat aanleggen van voedselgebieden hier en daar kunnen slechts zelden iets voor onze gevleugelde vrienden betekenen. Zij kunnen bovendien de aandacht afleiden van de noodzaak tot onderzoek van zaken die onvoldoende duidelijk zijn.

■ Ernst P.R.Poorter, Stichting Lepelaar Onderzoek Nederland, Oostrandpark 124, 8212 AV Lelystad.